

Z DZIEJÓW BOTANIKI PŁOCKIEJ

Mazowsze Płockie przodowało od dawna w tworzeniu drogi postępowi rolnemu i ogrodowemu. Świadczy o tym chociażby „Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej” (lata 1851—1852), w którym grono miejscowych rolników-praktyków redaguje „część gospodarską” będącą zbiorem doskonałych rad i wiadomości z zakresu: gleboznawstwa, klimatologii, hodowli, uprawy roślin i przechowania, nawożenia, łakarstwa itp. W 1859 r. powstaje pierwsza na Mazowszu Płockim Szkoła Rolnicza Męska w Niegłosach, która w nauczaniu obiera kierunek zarówno praktyczny jak i teoretyczny. Wysoki poziom upowszechniania wiedzy rolniczej zapewniali wówczas tacy wybitni rolnicy i botanicy jak: **A d a m M i e c z y Ń s k i**, nieco później — **B r o n i s ł a w D ę b s k i**, **K a z i m i e r z R a n i e c k i** i **S t a n i s ł a w C h e ł c h o w s k i**.

A d a m D u n i n M i e c z y Ń s k i, ur. w 1828 r. w Ciborach (zm. w 1892 r.) był wychowankiem gimnazjum płockiego, następnie nauki pobierał w słynnej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Marymoncie i za granicą; potem wykładał w b. Instytucie Szlacheckim. Zasłużył się Krajowi, jako wieloletni redaktor „Gazety Rolniczej”, kronik, kalendarzy oraz jako członek wielu towarzystw rolniczych.

B r o n i s ł a w D ę b s k i, (1874—1927) ur. w Przybojewie pod Płockiem, botanik i entomolog, który studia wyższe odbył w Krakowie i w Bonn u znakomitego Polaka profesora Edwarda Strassburgera. Po ukończeniu nauk Dębski zamieszkał w swym majątku rodzinnym, czynił liczne wycieczki florystyczne w okolicę Płocka. Gromadził również zbiory botaniczne i entomologiczne, uczestnicząc w naradach co światlejszych obywateli-rolników powiatu płockiego.

K a z i m i e r z R a n i e c k i (1867—1939), autor wielu artykułów przyrodniczych w czasopiśmie płockich i ciechanowskich; współzałożyciel i czynny członek Towarzystwa Ogrodnictwa w Płocku, był zamilowanym botanikiem.

W 1901 r. w Płocku powstaje za przyczyną **S t. C h e ł c h o w s k i e g o**, **H. W ą s o w i c z a** z **J a s i e n i a** i **W ł. P ł o s k i e g o** — Towarzystwo Rolnicze. Towarzystwo to skupiało obywateli dla celów praktycznych (warunki uprawy, zbytu) i dla wzajemnego oświecania się. Towarzystwo rozwija działalność na szeroka skalę prowadząc prace w sekcjach: rolniczej, leśnej i ogrodniczej; do Płocka zaprasza się szereg profesorów, między innymi przyjeżdża znakomity gleboznawca, prof. dr **S ł a w o m i r M i k l a s z e w s k i**.

Przez parę lat kieruje Towarzystwem Rolniczym **S t a n i s ł a w C h e ł c h o w s k i** (1866—1907), botanik (znakomity mykolog) oraz

rolnik o wspaniałej wiedzy i zmyśle praktycznym, dobry organizator i zapalony społecznik. Największą jego zasługą było to, iż skupił i pobudził do poważnego traktowania spraw fachowych rolniczych, i do służby społecznej — wielu ziemian w Guberni Płockiej.

Szlachta płocka była uważana za jedną z najbardziej demokratycznych w naszym kraju. Dlatego też idee Chełchowskiego trafiły na grunt podatny; i tak na przykład w Chojnowie organizuje się rolnicze stacje doświadczalne, rozwijają się szkoły rolnicze. Towarzystwo na szeroką skalę prowadzi: odczyty, pokazy i wystawy z zakresu rolnictwa i ogrodnictwa. Jednakże „Kalendarz Informacyjny Płocki” z r. 1905 narzeka na gnuśność i jałowość życia umysłowego w Płocku, stwierdzając, że działa jeno kilkanaście osób, a reszta (ogół) przygląda się ich pracy.

Płock słynął od dawien dawna ze wspaniałych ogrodów rozłożonych już to na pięknych tarasach nadwiślańskich (co dodawało jeszcze miastu osobliwego dlań uroku), już to w głębi wyżyny dyluwialnej. Bo też zaczątki ogrodnictwa płockiego poszczycić się mogą opieką tak sławnego botanika i ogrodnika, jakim był **M i c h a ł S z u b e r t**, ur. w 1787 r. w Ząbkowicach nad Wisłą, zmarły w 1860 r. w Płocku. Szubert — uczeń znakomitych uczonych paryskich: **J u s s i e u ’ e g o**, **D e s f o n t a i n e s ’ a** a nade wszystko — **M i r b e l a**, był założycielem i długoletnim dyrektorem Warszawskiego Ogrodu Botanicznego, członkiem wielu towarzystw naukowych polskich i zagranicznych. Jako uczoney — zebrał wielki zielnik obejmujący ponad czternaście tysięcy roślin, wydał szereg katalogów, atlasów i opisów roślin Królestwa Polskiego i Warszawskiego Ogrodu Botanicznego, wychował licznych botaników polskich, między innymi znakomitego **W o j c i e c h a J a s t r z e b o w s k i e g o** i **J a k u b a W a g ę**, z którymi przemierzył wielokrotnie w czasie wycieczek Ziemię Mazowiecką. Pod koniec życia zamieszkał w Płocku, gdzie szczególnie dużo mają mu do zawdzięczenia ogrody: **B l u m e n b e r g a** i **H o l z a**.

Pionierem ogrodnictwa płockiego był **H e r m a n L i l i e n t h a l**, który w 1890 r. założył znany Zakład Ogrodniczy, jak na owe czasy bardzo wszechstronny, gdyż prowadzono w nim: szkółkarstwo, kwaciarstwo szklarniowe i gruntowe, warzywnictwo inspektowe, nasiennictwo.

Płock pod koniec ubiegłego stulecia miał więcej zamilowanych ogrodników: słynne były zwłaszcza ogrody **S ł u p e c k i c h**, **G ę t z ó w**, **H o l z a**, **G ą s e c k i c h**, które służyły jednocześnie jako miejsca spacerowe dla mieszkańców miasta.

H. Lilienthal, **A. Grabowski**, **W. Żurowski** i **A. Janczewski** byli założycielami Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego (1917 r.), które orga-

nizowało kursy, zjazdy, wystawy, pokazy i pogadanki z zakresu ogrodnictwa i pszczelarstwa. Towarzystwo to oddziaływało na szerokie rzesze społeczeństwa, dbało o plantacje miejskie, balkony, zieleńce i skwery. W 1922 r. powstaje Koło Miłośników Płocka, a w 1921 r. Żeńska Szkoła Ogrodnicza, która prowadzi następujące działy: sadownictwo, warzywnictwo, kwaciarstwo, przetwórstwo i pszczelarstwo. Szkoła przygotowywała młodzież do samodzielnej pracy w ogrodnictwie, a także wysyłała pewien procent swych absolwentów do Liceów Ogrodniczych w Poznaniu i Krakowie, gdzie przyjmowano ich bez egzaminów, co świadczy o wysokim poziomie szkoły. Zakład ten, jak i Towarzystwo Ogrodnicze dużo zawdzięczały długoletniej dyrektorce **A deli Ż u r o w s k i e j**.

Z botaników polskich, którzy przyczynili się do zbadania flory okolic Płocka, należy wymienić przede wszystkim **W o j c i e c h a B o g u m i ł a J a s t r z ę b o w s k i e g o**, urodzonego w 1798 r. w Gierwatowie na Ziemi poborzańskiej. Kończy on szkoły w Płocku, a później w Warszawie. Wojciech z Poborzan uzyskał liczne tytuły naukowe, został członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i długoletnim profesorem — Instytutu Rolniczo-Leśnego w Marymoncie. Jako zamiłowany florysta, razem z **Jakubem Wagą**, czynił rozliczne i nieraz bardzo uciążliwe wycieczki przyrodnicze po ziemiach polskich, z których zebrał własnoręcznie zielnik liczący około tysiąca stu roślin. Szczególnie dokładnie poznał rodzinne Mazowsze. Był to pierwszy typowy botanik-terenowiec, który do wycieczek florystycznych zachęcił liczne zastępy młodzieży. Zmarł w Warszawie w 1882 r.

Do badaczy zajmujących się między innymi florą okolic Płocka należy zaliczyć:

J a k u b a W a g ę (1800—1872 r.) znakomitego botanika polskiego, autora dzieła „**Flora polska** — czyli botaniczne opisy tak dzikich jak i hodowanych pod otwartym niebem jawnokwiatowych Królestwa Polskiego roślin, uporządkowane według zasad sztucznego układu, tomów 2 W-wa 1848 r.”, w którym pomieszczone obserwacje odnoszące się także do flory Mazowsza Płockiego.

J a n a B i e g a ń s k i e g o, aptekarza ze **Skępego**, znanego uczzonego autora wielu podręczników i artykułów z zakresu swej dziedziny, który był pierwszym w całym tego słowa znaczeniu pionierem nowoczesnego zielarstwa w Polsce.

Z d z i s ł a w ę M a j d e c k ą, która opracowała monografię *zöttlicy pospolitej* (*Galinsoga parviflora*), zbierając materiały w okolicach Płocka.

A n t o n i e g o E j s m o n d a, botanika, który w celach florystycznych zwiedził liczne okolice Królestwa Polskiego i Puszczę Białowieską, a rezultaty swych badań ogłaszał w „Pamiętniku Fizjograficznym”, gdzie między innymi w tomie VII C, (1887 r.) 94—134 —

znajdujemy „Sprawozdanie z wycieczki botanicznej w Płockim, Rypińskim, Sierpeckim i Mławskim powiecie, odbytej w lipcu 1885 i 1886 r.”.

Najpiękniejszą kartę w dziejach badań nad florą miejscową zapisał niewątpliwie **A l e k s a n d e r Z a l e w s k i**, który roślinność Płocka gruntownie poznał i opisał. **Aleksander Zalewski** ur. 3. 5. 1854 r. w Radziwiu pod Płockiem, kończył tutaj szkoły średnie. Już w młodości interesował się botaniką.

Aleksander Zalewski
1854—1906.

Pobierał nauki za granicą u najznakomitszych profesorów ówczesnych: **Haeckla**, **Hartwiga**, **Schäffera** i głównie u **Edwarda Strassburgera**. Posiadał wszechstronne zainteresowania i zdolności. W 1883 r. zdobył stopień doktora filozofii za rozprawę „O powstawaniu i odpadaniu zarodników u grzybów”, jednakże mimo zainteresowań cytologią i grzybami, większą część swego życia poświęcił florystyce krajowej. Głównym terenem jego badań były właśnie okolice Płocka. Swoje spostrzeżenia nad florą miejscową zaczął robić będąc jeszcze uczniem tutejszego gimnazjum.

W 1889 r., daje obraz roślinności Płocka (900 gatunków) i rzadszych roślin okolic Warszawy. Z gatunków rzadkich i cennych wymienił między innymi: *Equisetum maximum* (skrzyp olbrzymi), *Hierochloë australis* (turówka leśna), *Scirpus (Schoenoplectus) Tabernaemontani* Oczeret Tabernomontana), *Galantus nivalis* (śnieżyczka przebiśnieg), *Iris sibirica* (kosaciec syberyjski), *Cephalanthera rubra* (buławnik czerwony), *Cypripedium calceolus* (obuwik po-

spolity), *Drosera anglica* (rosiczka długolistna), *Corydalis intermedia* (kokorycz wątła), *Trolius europaeus* (pełnik europejski) i wiele innych.

Omówił stosunek flory okolic Płocka do flory całego Królestwa Polskiego. Opublikowane przez siebie dane poparł skrzętnie zebranymi zielnikami i pięknie kolorowanymi tablicami (200 rycin), odrobionymi wiernie z natury.

Badania swe prowadził Zalewski według wymagań współczesnej mu florystyki; w 1890, 1891, 1892 roku stale komunikuje o postępach swych badań florystycznych w okolicach Dobrzynia, Płocka i Gostynina (jeziora tamtejsze). Notatki te zamieszcza przeważnie we „Wszechświecie”. W 1892—98 r. Zalewski zostaje profesorem Uniwersytetu Lwowskiego, na którym wykłada anatomie, systematykę roślin i mykologię. Jednakże nie zapomina o Płocku, wybierając się na liczne wycieczki. „Echa Płockie i Łomżyńskie” podają niejednokrotnie wyniki badań uczonego, który naprzykład w 1901 r. znalazł na murach budynków poklasztornych (kościół dominikański) — zanokcicę mурową (*Asplenium ruta muraria*), roślinkę zdawna przez niego poszukiwaną, rzadką w tych stronach, którą niedługo znalazł w Płocku i opisał prof. F. Berdeu.

Zalewski dużo pisze: daje obszernie materiały do zielników krajowych; gromadzi materiały do monografii skrzypów polskich, grzybów wrosłowych (*Pereus poraceae*), flory płockiej, fizjografii Ziemi Dobrzyńskiej. Przy tym był on dobrym archeologiem, mineralogiem i zoologiem — (obserwacje nad nietoperzami). Współcześni wspominają go z wielkim szacunkiem i przywiązaniem. Była to natura bogata, szeroka, o wrodzonej inteligencji, wybitnie wszechstronna. Zalewski jako człowiek sumienny, prawy i ambitny, tępił wszelkie kłamstwa, dbał o czystość języka polskiego; jednakże dla swojej prawości, surowości obyczajów i dlatego, że nie potrafił wybijać pokłonów ówczesnym bożyszczom oficjalnej nauki i władzy, był niedoceniany i pomijany w godnościach. Niewdzięczność ta głęboko bolała profesora, toteż pod koniec życia stawał się coraz to bardziej nerwowy i wyczerpany. Wreszcie — groźna choroba płuc i serca pozbawiła go życia w 1906 roku.

W Płocku przebywał także Dezydery Szymkiewicz, który w ciągu dwu czy trzech lat uczył w Gimn. Władysława Jagiełły. Dezydery Szymkiewicz, jeden z największych botaników polskich, studia przyrodnicze ukończył w Paryżu, potem zaproszony został przez dyrektora Szczepańskiego do Płocka. W czasie wakacji robił wycieczki po Hiszpanii, południowej Francji, Uralu, Litwie i Białejrusi, z których przywiózł bogate zielniki. Niektóre okazy demonstrował na wystawach szkolnych w Płocku. Razem z R. Kobendzą z Włocławka czynili spostrzeżenia florystyczne na Mazowszu. W 1910 r. Szymkiewicz przeniósł się do Włocławka, a następnie prof. Wł. Szafer powołał go do Zakładu Botanicznego Uniwersytetu Jagiel-

ońskiego w Krakowie, gdzie się habilitował. Tam powierzono mu redakcję pisma „Acta Botanica Poloniae”. Później Szymkiewicz otrzymał katedrę botaniki w Dublinach, a następnie we Lwowie.

Bogatą spuściznę w postaci licznych rękopisów i zasobnego zielnika pozostawiła po sobie **M a r i a M a c i e s z y n a**.

Maria Macieszyna
1869—1953.

M a r i a M a c i e s z y n a kształciła się w rodzinnym mieście Płocku, tutaj otrzymała świadectwo nauczycielki, tutaj pracowała jako przewodnicząca Koła Polskiej Macierzy Szkolnej, a także wykładała nauki przyrodnicze w gimnazjum płockim. M. Macieszyna była jedną z założycielek Towarzystwa Ogrodniczego w Płocku, a także wszystkie swe siły oddawała Płockiemu Towarzystwu Naukowemu, którego jednym z wskrzesicieli był jej mąż — dr A. Macieszka. Rękopisy pozostawione przez M. Macieszynę (dotyczące flory okolicznej) obejmują:

1. Opis roślin okolic Płocka,
2. Spis roślin w zielniku M. Macieszyny,
3. Spis rzadkich roślin,
4. Notatki o florze okolicznej.

„Opis roślin zebranych w okolicach Płocka, zamieszczonych w zielniku Marii Macieszyny” obejmuje 8 brulionów rękopisów:

I. br.	1912 r.	od 1—80 gat. roślin
II. „	1912—13 r.	81—127 „ „
III. „	1913 r.	128—184 „ „
IV. „	1913 r.	185—254 „ „
V. „	1931—14 r.	255—388 „ „
VI. „	1916—17 r.	389—526 „ „
VII. „	1917—18 r.	— 1934 r. od 527—655 g. r.
VIII. „	1934—1940 r.	od 656—712 gat. roślin.

Opisy roślin sporządzone są w sposób następujący:

Dokładny opis rośliny — od korzenia — pęd, liście, kwiatostan, owoc; ilość zebranych oka-

zów; dokładne miejsce — skąd pobrano okazy, data, gdzie występuje ten gatunek; opis gleby, nawodnienie, położenie, niejednokrotnie — zasięg geograficzny danego gatunku i notatki odnośnie biologii. Wreszcie — nazwa łacińska i polska, przynależność do systemu. Opisy były ciągle uzupełniane nowymi obserwacjami i znaleziskami. Opisy te cechuje nadzwyczajna rzetelność i znakomita orientacja w zagadnieniach systematyki roślin, którą należy podkreślić tym bardziej, iż podówczas nie było ani kluczków do oznaczania roślin krajowych, ani wyczerpujących monografii florystycznych, i M. Macieszyna musiała korzystać z nielicznych atlasów zagranicznych, a dopiero później z „Roślin polskich” Wł. Szafera.

„Spis roślin z okolic Płocka znajdujących się w zielniku M. Macieszyny” od roku 1912, według systemu przyjętego w „Roślinach polskich” dr Wł. Szafera, dr St. Kulczyńskiego i dr B. Pawłowskiego opartego na systemie R. Wettsteina, obejmuje 2 bruliony. Zawarte są w nich wskazówki odnośnie zielnika z podziałem na zielnik pudełkowy i zielnik zapasowy. Wszystkie rośliny są ułożone systematycznie, z dokładną adnotacją przy każdym gatunku: gdzie był zebrany, data, ilość okazów, dane ekologiczne. Rośliny zamieszczone w zielniku zbierała M. Macieszyna na licznych wycieczkach, które odbywała z mężem po całym Mazowszu Płockim.

„Zielnik” zawiera 712 gatunków — trafnie oznaczonych, dobrze zebranych, umiejętnie zakonserwowanych i przechowywanych. Z rzadszych i cenniejszych gatunków znajdujących się w zielniku należałoby wymienić: *Galanthus nivalis* (śnieżyczka przebiśnieg), *Hierochloa australis* (turówka leśna), *Platanthera bifolia* (podkolan biały), *Troilus europaeus* (pełnik europejski), *Cytisus ratisbonensis* (szczodrzeniec rozesłany), *Cytisus ruthenicus* (szczodrzeniec ruski), *Anemone silvestris* (zawilec wielkokwiatowy), *Gentiana amarella* ssp. *axillaris* (goryszka gorzkawa).

„Spis ważniejszych, rzadszych oraz nowych roślin Guberni Płockiej i powiatu gostyńskiego” ułożyła M. Macieszyna według licznych prac następujących badaczy: A. Zalewskiego, A. Ejsmonda, Wł. Majchrowskiego i St. Chełchowskiego. Wymienione w spisie rośliny ułożone zostały według systemu Englera i Trantla, podług dzieł:

- 1) P. Ascherson u. P. Graebner: *Synopsis der Mitteleuropäischen Flora*,
- 2) P. Ascherson u. P. Graebner: *Flora des Nordostdeutschen Flachlandes*.

Przy nazwach roślin podane są wszystkie te stanowiska, jakie wymienione były w pracach wyżej wymienionych autorów. Przypuszczam, że M. Macieszyna do czasu ukazania się klucza Wł. Szafera, korzystała z dostępnych jej atlasów i dzieł florystycznych krajowych i zagranicznych.

W rękopisach M. Macieszyny znalazłem ponadto notatkę pt.: „Las Królewski w Górach”, w której opisuje roślinność lewego brzegu Wi-

śły z uwzględnieniem odpowiednich środowisk: piaski, błota, suchy las etc.

Krótkie notatki:

„Szata roślinna powiatu płockiego” i „Okolice Płocka — wycieczki przyrodnicze” były napisane dla użytku nauczycieli tutejszych szkół. M. Macieszyna uwzględniła w nich historię roślinności miejscowej, opisy — roślin, owadów, ptaków; dawała w nich ilustrację do poszczególnych procesów biologicznych; zamieszczała uwagi metodyczne.

„Szkice z puszczy przasnyskiej” są tylko zaczęte i szkoda, że M. Macieszyna nie dokończyła tej pięknej pracy.

„Zielnik” i rękopisy pozostawione przez M. Macieszynę zasługują w pełni na opracowanie i publikację.

Dalsze badania nad florą okolic Płocka, które podejmą nowe pokolenia botaników, powinny wyjaśnić przede wszystkim sprawę wędrowek roślinności kserotermicznej doliną Wisły.

LITERATURA:

- 1) Aleksandrowicz J. — „Michał Szubert” Tygodnik Ilustr. 1860 r. T. I, nr 36, s. 321—323.
- 2) Demby Stefan — „Dobrze zastużeni ziemi płockiej”, W-wa, 1931 r.
- 3) Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej — 1851 i 1852 r.
- 4) Echa Płockie i Łomżyńskie — R. III (1900) nr 82 (255). R. IV (1901) nr 32 (316).
- 5) Ejsmond Antoni — „Sprawozdanie z wycieczki botanicznej w Płockim, Rypińskim, Sierpeckim i Mławskim powiecie odbytej w lipcu 1885 i 1886 r.”. Pam. Fizj. T. VII za rok 1887, str. 40.
- 6) Górski Stefan — „Towarzystwo Naukowe Płockie”, 1820—30. Przegląd Historyczny 1906 r., s. 259—75.
- 7) Grabowski A. — „Stanisław Chełchowski” Płoczanin R. II, nr 13, s. 1.
- 8) Hryniewiecki Bolesław — „Zarys historii botaniki”, s. 27, 30, 88 itd.
- 9) Chełchowski Stanisław — „Przyczynki do flory roślin naczyniowych powiatu przasnyskiego”, Warszawskija uniwersitetskija izwiestija 1886 r.
- 10) Chełchowski Stanisław — „Aleksander Zalewski” Wszczęwiat nr 9 (1291), T. XXVI.
- 11) Jastrzębowski Wojciech — „Rośliny ciekawsze znalezione w Królestwie Polskim”. Pam. W-ski umiejętności ścisłych i stosowanych, IV (1829), str. 183—194.
- 12) Kalendarz Informacyjny Płocki — za rok 1905.
- 13) Kociolek J. — „Dobór odmian drzew owocowych dla Mazowsza Płockiego”, Życie Mazowsza R. I (1935), s. 254.
- 14) Korespondent Płocki — „Szkice z życia umysłowego w Płocku”, 1880 r., nr 73, 83, 85, 96, 98—100.
- 15) Kosmos — XXI (1896) 414—491. XXI (1896) 366—369.
- 16) Macieszyna Maria — „Zyciorys Marii Macieszyny” rękopis w aktach Płockiego Tow. Nauk. i inne ręk. patrz tekst.
- 17) Macieszyna Aleksander — „Mazowsze Płockie, jako odrębny region geograficzny”. Przegląd Geograficzny 1927 i odbitka.
- 18) Macieszyna Aleksander — „Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w Płocku 1906—31 r.”.
- 19) Majchrowski Wł. — „Sprawozdanie z wycieczki botanicznej do powiatu Ciechanowskiego i Mławskiego — w czasie letnich wakacji w r. 1884”, Pam. Fizj. T. V za rok 1885.
- 20) Nowowiejski Antoni — „Płock” monografia historyczna.
- 21) „Pamiętnik Fizjograficzny” XXII C (1892), s. 196—197.
- 22) Polski Słownik Biograficzny — T. V, s. 149.
- 23) Przegląd Zielarski — „Zarys historii zielarstwa polskiego”, „Jan Biegański”, 1950 r., nr 1—3, s. 34.
- 24) Rostański Józef — „Wojciech Jastrzębowski”, „jako botanik”, „Wszczęwiat”, 1883, T. II, nr 4, s. 5.
- 25) Szubert Michał — „Opisanie drzew i krzewów Królestwa Polskiego”, W-wa, 1827 r.
- 26) Szymkiewicz Zezydery — „Bibliografia Flory Polskiej” PAU, Kraków, 1925 r.
- 27) Tygodnik Ilustrowany (JH) — „Adam Dunin Mieczyski”, T. VI, s. 142.
- 28) Wszczęwiat — T. VIII (1889) 402—403, T. VIII (1889) 832—833, T. X (1891) 273—278; T. XI (1892) 142—143; T. XVI (1897) 267.
- 29) Wybult Fr. — „Płockie Towarzystwo Rolnicze jako instytucja regionalna” Życie Mazowsza, R. I, (1935), s. 24.
- 30) Zaleski Henryk — „Jakub Waga”, Tyg. Ilustr. (1872), nr 224, T. IX.
- 31) Zurowska Adela — „Rozwój ogrodnictwa w Płocku” Życie Mazowsza — (1935), s. 242—45.
- 32) Zurowska Adela — „Żeńska Szkoła Ogrodnicza w Płocku”, Życie Mazowsza, R. I, s. 252.
- 33) Zurowska Adela — „Stan ogrodnictwa w powiecie płockim”, Życie — 1938 r., s. 143.